

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ, ІСТОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ

В.А. Омельчук

доктор юридичних наук, доцент
(Національна академія Служби безпеки України)

УДК 340 : 342.72/.73

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА Й ДЕРЖАВИ

Розглянуто теоретико-правову проблематику систематизації прав і свобод людини в історичному взаємозв'язку процесу забезпечення безпеки суспільства і держави.

Ключові слова: права, свободи, людина, соціальна цінність, суспільство, держава, безпека.

Рассматривается проблематика систематизации прав и свобод человека в исторической взаимосвязи процесса обеспечения безопасности общества и государства.

Ключевые слова: права, свободы, человек, социальная ценность, общество, государство, безопасность.

Problems of systematization of rights and freedoms of man in historical intercommunication of process of providing of safety of society and state examined in this article.

Keywords: rights, freedoms, man, social value, society, state, safety.

Постановка проблеми. У всі часи існування людства, для всіх суспільних і державних відносин людина, її права і свободи мали значущість і цінність. Нині рівень їх соціально-правового утвердження, гарантування і забезпечення є ознакою демократичності як суспільства, так і держави. Конституційне визначення в Україні головним обов'язком держави утвердження і забезпечення прав і свобод людини та законодавче закріплення їх як об'єкта національної безпеки також є свідченням актуальності їх подальшого теоретичного осмислення. Але при цьому важливо зазначити, що забезпечення прав людини, незважаючи на їх безперечну найвищу цінність у правовій демократичній державі, не може не узгоджуватись із виконанням нею інших функцій, передусім щодо забезпечення безпеки як своєї, так і

суспільства, що, власне, є потенціалом самої держави. Для визначення значущості прав і свобод людини розглянемо їх у спектрі сучасних теоретико-правових підходів та в соціально-історичній площині.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Теоретико-прикладні аспекти дотримання прав і свобод людини у сфері правоохоронної діяльності органів внутрішніх справ розглядають у працях такі відомі науковці, як О.М. Бандурка, В.П. Бахін, Е.О. Дідоренко, О.М. Джужа, О.Ф. Долженков, А.В. Іщенко, Р.А. Калюжний, Я.Ю. Кондратьєв, А.М. Мойсєєв, І.П. Козаченко, В.А. Ліпкан, О.В. Негодченко, Д.Й. Никифорчук, В.Л. Регульський, Ю.І. Римаренко, О.П. Снігерьев, І.В. Сервецький та ін. Наукові праці зазначених учених, безперечно, мають важливу практичну і наукову цінність, висновки й рекомендації, що містяться в них, служать вдосконаленню законодавства та правозастосовної практики. Однак попри широкий науковий інтерес до проблем прав і свобод людини науково-теоретичне забезпечення цих процесів, передусім у сфері забезпечення національної безпеки, не відповідає сучасному стану соціально-економічних і політико-правових відносин в українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Правовий і соціально-історичний феномен прав і свобод людини постійно змінюється змістовно, набуває нових загальних ознак і конкретних складових. Відповідним чином змінюються і його значущість, і вплив на соціально-політичні процеси. На сучасному етапі розвитку цивілізації в цілому й окремих суспільно-державних утворень, ознакою яких є формування і розвиток правової соціальної держави, права людини все більше набувають ознак правової категорії, а їх правовий статус у суспільстві й державі зростає, зокрема і щодо забезпечення національної безпеки. Увага до попередніх періодів розвитку цих процесів і явищ, на наш погляд, дає змогу створити необхідну інформаційну базу як для проведення подальших досліджень означених проблем, так і для прикладного врахування в процесі сучасного українського державотворення.

Якщо розглядати права людини як показник суспільної динаміки процесів модернізації світу, як продукт такого суспільного розвитку та інструмент їхнього впровадження у реальність, то вибудовується своєрідна хронологічна схема історичного розвитку цивілізації, в основі якої – прогрес у соціальних відносинах між людиною, суспільством та державою. Досить поширеною та визначальною для західноєвропейського науково-теоретичного розуміння прав і свобод людини є думка, що самі ідеї про права і свободи людини зародились у процесі історичного розвитку європейських народів на ґрунті таких чинників, як панування іудейсько-християнської віри з уявленнями про людину як образ і подобу Божу; традиції, культура, європейський спосіб життя, що характеризувався достатньо раннім формуванням інституту приватної

власності, демократичними традиціями європейських племен (вибір вождів, суддів, народні збори тощо); розвиток пов'язаних з античністю власних наукових традицій з ідеями гуманізму, лібералізму, свободи та ін.; наявність юридичної системи, за якою досить чітко визначався правовий статус особи зі встановленням як прав, так і обов'язків людини залежно від належності до певної соціальної групи, стану.

Надалі права людини вже більше фіксувались у праві, законах, конституціях, надаючи тим самим можливість усім людям мати рівні індивідуальні, природні права. Прийняття у XVII–XVIII ст. цілої низки законів стало показником нової якості європейських суспільно-державних утворень. Саме законодавче утвердження прав і свобод людини як форми відображення рівності всіх людей розглядається науковцями як провісник, ознака початку Нового часу. Воно прирівнюється за впливом на розвиток цивілізації до розпаду Стародавнього світу і переходу до поділу на класи і соціальні стани. Уже тоді були відображені й закріплені в нормах права індивідуальні природні права людини, які у своєму первинному змісті стали віддзеркаленням протесту проти гноблення людини. І, як свідчить історія, вже тоді права людини співвідносилися та взаємно пов'язувалися із безпекою суспільства й держави. Так, розглядаючи права людини як елемент суто внутрішньодержавного права у міждержавних відносинах, ранні буржуазні держави залишали за собою право на так звану «гуманітарну» інтервенцію, зокрема, з урахуванням того, що держави мають зобов'язання гарантувати основні права і свободи людині незалежно від того, де їх порушено. Наприклад, голландський мислитель і юрист Гуго Гроцій у праці «Про право війни і миру» (1625 р.) виправдовував так звані справедливі війни задля захисту інтересів чужих підданих, якщо над ними вчиняють очевидне беззаконня [1]. На тій початковій стадії правового регулювання прав і свобод людини (виходячи із прийнятого в теорії права поділу на періоди) діяв принцип темпоральної спрямованості розвитку прав і свобод від привілейованої людини до кожного індивідуума. Одним із різновидів привілеїв, які й донині залишились у правовому полі, є права, пов'язані із громадянством конкретної особи, порівняно з правами людини з іншої держави. Тому мають рацію ті науковці, які підкреслюють значимість саме такого зв'язку людини й держави [2, с. 64].

У рамках досліджуваної в статті проблеми доречним є й певний порівняльний ретроспективний аналіз стану прав і свобод людини у взаємозв'язку з рівнем безпеки як суспільства і держави, так і окремої людини. Так, у теорії права існує низка підходів до класифікації періодів розвитку прав людини. За одним з них перший етап – від зародження ідеї (друга половина V ст. до н. е.) до формування вчення про права людини (з початку Нового часу). Другий етап – позитивне закріплення прав людини як системного утворення (з другої половини XVIII ст.).

Основний його зміст – формування прав людини як правової системи, коли вони з уявлень філософів і логічних висновків учених-юристів та громадсько-звичаєвого сприйняття, набравши юридичної сили в державах, перетворилися на загальнообов’язкові для виконання в соціумі. Цей процес започаткував перехід суспільства від звичайного, традиційного суспільства до громадянського, на що провідні правознавці звертали увагу ще в XIX ст. Третій етап (кінець XIX– початок XX ст.) визначається як соціалізація прав людини. У цей час низка держав на конституційному рівні крім особистих, природних і політичних прав людини передбачає й соціально-економічні, а саме: право на працю та її охорону, 8-годинний робочий день, соціальне забезпечення тощо.

Таким чином, на наш погляд, держави, розширивши сферу прав людини як змістовно, так і щодо кола суб’єктів, зменшували соціальну напругу, уникали протистояння і тим самим підвищували рівень забезпечення суспільної безпеки загалом і безпеки держави та окремої особи безпосередньо. Отже, взаємозв’язок і взаємовплив прав і свобод людини та безпеки суспільства, держави й особи на цьому етапі виявився більш виразно, ніж на попередньому, оскільки вже тоді вимальовувався аспект державної політики щодо необхідності попередження саме у сфері прав і свобод людини тих явищ, що можуть створити загрози безпеці суспільства й держави.

Четвертий етап (із середини до кінця XX ст.) пов’язується з інтернаціоналізацією прав людини. Він відбувається як у формі запозичення досвіду розв’язання проблем прав людини одними державами в інших, так і шляхом розширення міжнародного співробітництва з цих питань. Кінець Другої світової війни, крах колоніальної системи, гуманітарні катастрофи. Зазначені та інші чинники зумовили те, що забезпечення прав і свобод людини із суто внутрішньодержавної проблеми перейшло на міжнародний, міждержавний рівень. Водночас на цьому етапі інтенсифікувалися процеси, з одного боку, захисту інтересів людини шляхом утвердження і забезпечення її прав і свобод, а з іншого – захисту інтересів держави шляхом гарантування її безпеки через нівелювання чинників, що можуть призвести до загострення соціальних загроз і виникнення проблем у сфері безпеки як суспільства в цілому, так і держави та окремої особи зокрема.

І п’ятий за цією класифікацією, поки що останній етап – глобалізація прав людини – простежується на рубежі XX–XXI століть. Його особливість – насамперед у розширенні ролі права вже як міжнародного цивілізаційного регулятора у різних сферах суспільного життя. Економіка, державно-правові відносини, культура і гуманітарна сфера загалом тощо ґрунтуються на праві, яке фактично відіграє роль єдиного цивілізованого регулятора таких процесів. На цьому етапі взаємозв’язок і взаємовплив прав і свобод людини та безпеки суспільства

і держави набуває нової багатогранної форми.

Заслуговує на увагу й інша класифікація прав людини за так званими «поколіннями прав людини» [3 с. 434-452]. Підставою для такого поділу став генераційний (від лат. *generatio* – народження, розмноження, покоління) чинник. За такою класифікацією перше покоління – це громадянські (особисті, природні) й політичні права, котрі, як зазначалося, були зафіксовані на рубежі XVII–XVIII століть. Друге покоління – це права соціально-економічні, законодавчо сформовані в XIX столітті. З цих питань зазначені покоління фактично майже збігаються з етапами розвитку прав людини за попередньою класифікацією. Третє покоління прав людини, за поглядами науковців, сформувалося після Другої світової війни. Характеризується здебільшого колективним, асоціативним міжнародним суб'єктом їх утвердження та спільно з державами забезпечення й гарантування. У цей період прийнято такі значимі міжнародно-правові акти: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські і політичні права (1966 р.). У цьому зв'язку доречно навести й регіональні нормативно-правові акти з прав людини. Насамперед це прийнята в 1950 р. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. У 1969 р. прийнято Міжамериканську конвенцію з прав людини, а в 1981 р. – Африканську хартію прав людини і прав народів. Крім зазначених та інших відомих широкому науковому загалу міжнародно-правових нормативних актів, до визначальних документів третього покоління прав людини може бути віднесена і прийнята Всесвітньою ісламською радою у 1981 р. Загальна ісламська декларація прав людини [4, с. 143-148; 5, с. 227-244].

Загалом, незважаючи на різноманітні, часом протилежні та суперечливі погляди науковців, юристів-практиків, політиків на змістовну складову і значимість цих нормативно-правових актів, третє покоління прав людини показове для оцінки взаємовідносин і взаємовпливу прав і свобод людини та безпеки суспільства й держави. Адже саме в цей період визначились основні засади соціально-правових відносин у цих сферах, а зазначені суб'єкти відносин сформувалися, наповнилися певним змістом як правові категорії у сучасному їх розумінні. Крім того, процедурні, процесуально-правові механізми забезпечення як прав людини, так і безпеки суспільства та держави деталізувалися, вдосконалилися й тим самим підняли правовідносини між цими суб'єктами до такого рівня, коли процедура превалює над змістом (до наукового обігу навіть увійшла формула: демократія – це процедура).

Позаяк четверте покоління прав людини почало формуватися лише у 90-ті роки XX ст., то цілісного загальноприйнятого уявлення про нього правники ще не виробили. На думку одних, до нього нале-

жать права на мир, ядерну безпеку, екологічні й інформаційні права. Інші акцентують увагу на правах людини, пов'язаних з експериментами у сфері генетики й біології взагалі. Однозначно сповна оцінити значущість і вплив прав і свобод цього покоління у взаємозв'язку із забезпеченням безпеки суспільства та держави ще досить складно. Розширення кола прав людини в такому новаційному спектрі її інтересів справді має підняти рівень її соціально-правової захищеності. Але водночас це неминуче привнесе новий алгоритм їх упровадження. Не виключаються й певні конфлікти з прийнятими правами людини і механізмами їх реалізації, що особливо ймовірно у сфері застосування новітніх засобів забезпечення безпеки, насамперед для тих держав, які володіють новітніми технологіями. А це вже може призвести до зниження рівня гарантованості прав і свобод людини.

Важливою для визначення значимості прав і свобод людини в контексті безпеки суспільства й держави є їх класифікація за змістовними критеріями. Так, Конституція України не містить офіційного поділу прав і свобод за змістовною їх складовою. Однак у науково-теоретичній літературі, в якій коментується Основний Закон України, такий поділ (з посиланням на міжнародно-правові акти з прав людини – Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та ін.) застосовується [6, с. 185, 220, 226; 614-615]. За цією класифікацією, як відомо, вирізняють громадянські, політичні, економічні, соціальні й культурні права і свободи людини. Такий поділ вважається класичним. Для врахування прав і свобод людини як об'єкта національної безпеки він досить зручний, оскільки фактично встановлює певну пріоритетність прав щодо відповідної сфери життя людини порівняно з іншими. Відомо також, що одним із головних чинників вагомості прав людини в контексті зв'язку з безпекою суспільства й держави є наявність конституційних підстав для правомірного їх обмеження.

Існують і інші класифікації, які для розуміння значимості прав і свобод людини у згаданому сенсі не менш вагомі, ніж попередні. Так, з погляду цінності самої людини фахівці акцентують увагу на певних правах і поділяють їх на:

1. Права, котрі забезпечують фізичне і психічне благополуччя (цілісність) особи: на життя, на здоров'я, на фізичну і психічну недоторканність, на сприятливе навколишнє середовище.

2. Права, що забезпечують індивідуалізацію особи: на ім'я, на індивідуальну зовнішність і голос, на честь, гідність, ділову репутацію.

3. Права, які забезпечують автономність особи: на таємницю приватного життя, на недоторканність приватного життя.

4. Немайнові права авторів результатів інтелектуальної діяльності та виконавців: право авторства, право на авторське ім'я і право вико-

навця на ім'я, право на оприлюднення, право на недоторканність (збереження цілісності) твору і його виконання [5, с. 371].

Ця класифікація своїм змістом безпосередньо спрямована на визначення та деталізацію прав і свобод людини й тим самим сприяє їх забезпеченню, дотриманню і гарантуванню у різних сферах функціонування держави.

Вагомий внесок в сутнісне розуміння прав і свобод людини та їх класифікацію належить відомому сучасному українському теоретику права академіку П.М. Рабіновичу. Розглядаючи права людини крізь їх соціальну сутність, в основі якої лежить потребовий підхід, він має рацію, коли визначає їх як певні можливості людини, які необхідні для задоволення потреб її (людини) існування та розвитку в конкретно-історичних умовах [7].

Методологічно важливою є також теза щодо розуміння прав людини в контексті їх універсальності та різноманітності. С. Максимов, розглядаючи цю проблему в аспекті сучасних умов глобалізації, акцентує увагу на неприпустимості нав'язування Заходом своїх стандартів щодо прав і свобод людини [8].

Аналізуючи у зв'язку з цим виступ на 24 Всесвітньому конгресі Міжнародної асоціації філософії права «Світова гармонія та верховенство права» професора Колумбійського університету Дж. Раза, С. Максимов акцентує увагу на концепції цього західного вченого щодо прав людини. Оскільки основні тези цієї концепції такі: об'єктом прав є цінність (цінне для володаря прав); володіння прав є цінністю для володаря (тобто право є цінністю); право одного обмежує свободу іншого; володар прав безпосередньо реагує на дотримання чи порушення своїх прав, проте встановлення і захист прав не належить виключно володарю, – викликають у нас певні зауваження. Так, у цій концепції простежується певна підміна об'єкта прав, оскільки ним вже є не людина, а певна абстрактна цінність. Разом з тим цілком слушним вбачається акцентування уваги С. Максимовим на тих тезах концепції Дж. Раза, де йдеться, що по суті права людини в сучасних умовах глобалізації виступають як протипага їй.

Значимою складовою якісно нового визнання прав і свобод людини є проблема визнання людини носієм правосуб'єктності міжнародного права. Історичний ракурс цього питання детально розглянув В. Буткевич [9]. У цьому аспекті важливо вказати, що з розвитком глобалістичних соціально-політичних процесів людина, маючи певну можливість вибору місця проживання, стає дедалі вільнішою від конкретної держави і тим самим її статус набуває нових ознак з міжнародними, міждержавними характеристиками. Крім того, значимішими стають комунікаційні інформаційні технології, які дають змогу добувати інформацію, що раніше була недоступною. Все це формує інший

тип людини, схильної до пошуку прийнятних, відповідних власним потребам умов життя. Наслідком цього стає посилення міграційних процесів. Така динаміка розвитку суспільства є об'єктивною, і вже це змушує державу піднімати рівень забезпечення прав і свобод людини, можливості задоволення її потреб та інтересів.

Висновки. Отже, людина, її права і свободи у всі часи розвитку суспільства і держави були значущими і соціально цінними. У сучасних умовах розвитку загальноцивілізаційних і внутрішньодержавних процесів очевидно є тенденція зростання значущості людини, її соціальної цінності та змістовного наповнення прав і свобод. Разом з тим взаємозв'язок цих процесів з забезпеченням безпеки суспільства та держави є очевидним.

Бібліографічні посилання

1. *Гроций Г.* О праве войны и мира [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg>.
2. *Головистикова А.Н., Грудцина Л.Ю.* Права человека: Учебник. – М., 2008.
3. Права человека и процессы глобализации современного мира / Отв. ред. Е. А. Лукашева. – М., 2005.
4. *Аль-Газали М.* Права человека в исламе. – М., 2006.
5. *Ковлер А.И.* Антропология права. – М., 2002.
6. Конституція України: Науково-практичний коментар // Академія правових наук України / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; Ред. кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. – Х. – К., 2003.
7. *Рабінович П.* Основоположні права людини: соціально-антропна сутність, змістовна класифікація // Право України. – 2010. – № 2. – С. 18-238.
8. *Максимов С.* Права людини: універсальність і культурна різноманітність // Право України. – 2010. – № 2. – С. 36-43.
9. *Буткевич В.* Генеза доктрини міжнародної правосуб'єктності індивіда // Право України. – 2010. – № 2. – С. 44-54.

Надійшла до редакції 11.05.2012

Л.І. Адашис

кандидат юридичних наук
(Академія митної служби України)

УДК 342.53 : 329

ПРОБЛЕМИ ФІНАНСУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено окремим аспектам конституційно-правового регулювання порядку фінансування політичних партій. На підставі вітчизняного та зарубіжного досвіду проаналізовано основні форми її здійснення, виявлено ряд недоліків нормативно-правового забезпечення фінансування політичних партій та запропоновані шляхи вдосконалення українського законодавства.

Ключові слова: *фінансування політичних партій, вибори, виборчий процес.*